

Les danses del Carnaval de Reus

Ezequiel Gort i Salvador Palomar

El ball ha estat, des de sempre, un component fonamental de tot tipus de festa. El carnaval, paradigma de la festa com a moment fora de la quotidianitat, com a temps d'excepcionalitat en què les pautes de comportament col·lectiu trenquen amb la normalitat diària, ha tingut en el ball una de les seves expressions fonamentals. No ha existit carnaval sense dansa. El carnaval, celebrat a Reus almenys des de fa més de sis segles i mig, ha canviat i ha evolucionat amb el temps. La festa, mirall i conseqüència de la societat que la celebrava, ha propiciat l'esbarjo de la població, mostrant, però, les diferències existents entre els diversos grups socials i reflectint, en cada moment de la història, els conflictes existents dins de la societat.

Aquest opuscle s'ocupa de la dansa i, més específicament, de les danses ballades a la plaça del Mercadal durant la festa, per tal de mostrar com és un component indispensable de la celebració i com, al seu voltant, s'articulen rituals que integren els diversos grups socials a la celebració, no sempre en harmonia.

Avui, la història del carnaval reusenc encara està per fer. Més enllà del record que ens n'ha arribat, de la memòria de les generacions més grans sobre els grans carnivals del tombant dels segles XIX a XX, hi ha moltíssima documentació a revisar i moltes fonts que, directament o indirecta, ens parlen de la importància de la festa a la nostra societat. Tantmateix aquest opuscle només apunta algunes pinzellades sobre la història de la festa, just les que hem considerat del tot indispensables per tal de situar el tema que ens ocupa.

D'aquesta forma, cal començar per remarcar que, a diferència d'allò que succeeix en l'actualitat, entenem el carnaval reusenc com el període comprès entre sant Sebastià i l'inici de la quaresma. Aquesta és una temporització ben vigent per als reusencs fins al segon terç del segle XX. El 20 de gener ha assenyalat a Reus, durant segles, l'inici de les activitats carnavalesques i és per això que aquí també cal aportar algunes notes històriques sobre aquesta celebració.

Igualment, l'evolució de la festa al llarg dels segles és notable. Al segle XIX, el carnaval reusenc es transforma: evoluciona des d'un model que hem anomenat "rural" —màscares individuals que es concentren a la plaça, danses, enfrontaments entre mascarots amb cendra, farina o productes vegetals, sàtira sobre la moral domèstica i les persones, etc— cap a un carnaval en què els col·lectius —colles o comparses de societats— tenen especial importància, força més ideològica i amb freqüents sàtires de caire polític. A la primera meitat del segle, Reus viu alguns carnivals molt marcats per les confrontacions polítiques, àdhuc amb fets violents. A la segona meitat, es va anar consolidant un model basat en les desfilades d'ostentació, els actes de societat i els balls de saló.

En la diversitat de la festa, la dansa apareix com un referent constant. Balls al carrer, danses rituals, balls als cafès o als teatres són presents al llarg del temps a la festa reusenca. Aquestes notes que segueixen volen ser una primera aproximació a les danses del Carnaval de Reus.

600 anys de carnaval a Reus

Les primeres notícies documentals conegudes de la celebració del carnaval a Reus són del segle XIV. No pas perquè s'iniciés aleshores, sinó perquè és a partir de llavors quan comencem a tenir les sèries documentals mitjanament completes. Amb anterioritat, senzillament, ens manca la documentació.

Tret de la simple constatació de la festa, reflectida documentalment des dels inicis del segle com a fita de pagaments —per ser fàcil de recordar, hom utilitzava el santoral i les festes importants com a termini per als pagaments que havia de fer—, les primeres informacions de què disposem sobre les activitats carnavalesques són de 1347 i es concreten en la utilització de disfresses d'inversió sexual i actes de foc. Diuen els textos que els veïns de la vila “no gosasen córrer fayas a carnestoltes”. És a dir, alguna mena de cursa amb torxes o, potser, una cursa entre senyals de foc. I pel que fa la inversió sexual, “que nul hom no.s vestís vestidura de fembra”. Més endavant, de 1371, es conserva una altra notícia: “Que nul hom no llançàs taronges”. Es tracta del precedent més antic, conegut fins avui, del costum de tirar productes vegetals pel carnaval. Una altra referència coneguda d'aquest costum, és de l'any 1609:

“E més fou proposat per dits senyors de jurats dient com ja veuan lo gran abús se fa de tirà taronjes y com sia tant mala cosa que podan dasfé la cara a una persona. Vosas mersés o miraran si.s ferà crida que no se'n tiran y en quina pena se posarà en dita crida, vosas mersés determinaran lo feador. Fonch determinat per l'onrat consell que.s fasa crida en pena de sinch sous que no gosen tirà taronjes”.

Pel que fa als balls, el carnaval era una de les poques ocasions anuals en què els reusencs podien ballar de nit, segons assenyala prou explícitament una ordinació de 1475, que prohibia els balls de nit “per cases ni per carrers, a quantons a so de tamborino ni de qualsevol natura de struments pus la Ave Maria sia toquada” però “en açò no sie entès ballades per sponsalles o noces, ni per la jornada de carnestoltes”.

Fins i tot, és possible que algunes de les danses que trobem en l'actualitat en el seguici de la festa major reusenca —el ball de Prims, per exemple— tinguin els seus orígens en cerimònies del temps de Carnaval.

La presència dels balls és testimoniada al llarg dels temps; si més no, perquè la vila “com semblants jornades se acostume tenir jutglàs” contractava any rere any músics “per als tres dies de carnestoltes”, segons es concreta, per exemple, a les actes municipals del dia 28 de gener de 1601. Així com també es feia per Nadal, com per exemple el cas de 1532: “per quant los fadrins acostumen quiscun any logar los juglàs per a Nadal ab totes les festes acostumades”.

“De Nadal a Carnestoltes, set semanas desimboltes” afirma la dita popular. I, efectivament, tot just després de Nadal i fins a l'entrada de la Quaresma s'obre un període caracteritzat pels esbravaments, les disbauxes i les alegries pròpies del temps carnavalesc. A partir de Sant Esteve trobem celebracions en què els fadrins tenen especial protagonisme, amb l'elecció de reis festius com el “rei moro”, que trobem documentat el 1515 i que era un personatge que era elegit anualment a principis d'any i que tenia cura de la festa.

De vegades, però, la festa era suprimida, com és el cas de 1632. La prohibició ens serveix avui per a confirmar una vegada més el ball i les màscares:

“E més fonch proposat per dits senyors Jurats dient com veyem que tenim tanta nesesitat de aygua que importa molt fer pregàries y si privarem jochs y balls y màscaras. Fonch determinat que.s fasen pregàrias y que.s priven balls y màscaras en pena de deu sous o deu dies de presó”.

La festa de Sant Sebastià

Sant Sebastià, a Reus, se celebrà almenys des del segle XV: a mitjan segle hom li feia festa “gran”. Era organitzada per una confraria que estava sota l’advocació d’aquest sant i, en part, finançada pel municipi. Entre els actes sabem que hi havia una processó acompanyada per la música dels joglars –tal com consta el 1496, en què la vila va pagar cinc sous “per lo sonar dels jutglàs que sonaren lo dia de sent Sebestià a la profasó”– i a la parròquia hi havia predicació. La confraria sembla que es creà el 1456. Cap a 1521 era dedicada a sant Sebastià i sant Cristòfol i més endavant, el 1544, trobem la de Sant Sebastià i Sant Pere Apòstol.

Sant Sebastià va ser un dels sants protectors de la vila i sembla que comptà amb una notable devoció, tal com permet entendre la següent notícia, datada el 20 gener de 1668:

“Lo senyor prior nos a fet notísia de que esta vila té y fa moltas festas per vot de vila y sa Santedat los lleva tots y la vila no puga tenir sinó una festa votada (...). Fonch determinat per lo honrat consell que la festa que la vila vota sia lo die y festa de sant Sebastià”.

A Reus, durant segles, sant Sebastià va ser també la data que assenyalava, de manera inequívoca, el començament del carnaval.

Diverses notícies d’arxiu, dels segles XVI i XVII, ens permeten documentar amb certesa l’inici del període carnavalesc, més per Nadal i després per Sant Sebastià. Ens ho mostren algunes disposicions del Consell de la Vila referents a la celebració de la festa —en el sentit de llogar músics, desautoritzar algunes activitats o, fins i tot, suprimir la celebració— que es prenen habitualment cada any als mesos de desembre i gener.

El ball de prohoms

L’inici de la festa venia assenyalat per una cerimònia ritual: el ball a la plaça del Mercadal dels prohoms de la Vila. Andreu de Bofarull a *Reus en el bolsillo*, publicat el 1851, descriu així el començament del Carnaval de Reus:

“Cuando los odios políticos no habían desorganizado aun las ideas, en el día de S. Sebastián se empezaba el Carnaval, cuya zambra y alegre bullicio se repetía en todas las tardes de los domingos y tres últimos días. Cuando Cataluña era una nación, es decir, cuando la villa era regida por los Jurados y Prohombres que formaban un Consejo, esos asistían a las

completas del Santo y en seguida se trasladaban con la Rda Comunidad de beneficiados, precedidos de la copla de ministriles, a un espacio cerrado con bancos situados ante la casa del Consejo. Rompia la música y empezaba la danza con los Jurados, Conselleres y sus consortes, y acto continuo el pueblo alegre y gozoso se entregaba a la misma diversión hasta el toque de ánimas.

Esa costumbre duró hasta el año de gracia de 1750. Desde entonces hasta nuestros días, el cuadro ha variado de tintas, como veremos más adelante, al tratar de las Carnestolendas”.

Així ho recull també Joan Amades, que coneixia com a mínim el text de Bofarull; a banda, potser, d'altres fonts que no esmenta. En tot cas, al seu *Costumari Català* en fa una descripció de síntesi i diu, referint-se a la festa de Sant Sebastià:

“A Reus, el dia d'avui, havien començat les Carnestoltes. En havent sopat, el batlle i els principals regidors, amb les respectives mullers, sortien a fer un ball a la plaça, a la llum del cremallers de teia. Amb aquesta dansa, feta per les primeres autoritats de la població, restaven inagurades les festes i bullícies de les Carnestoltes i, des d'aleshores, ja podien ballar i disfressar-se la resta de ciutadans. Els sacerdots no desdenyaven el ball.”

Es tractava, doncs, d'un acte prou solemne i ritual, amb la tornada de completes del consell municipal en incorporació, precedit per la música dels joglars i acompanyat del clergat. No es diu, però, si a més a més hi havia, o no, l'acompanyament de danses. Cal imaginar el Mercadal enllumenat per les teieres i ple de gom a gom, potser només amb l'espai lliure que emmarcaven els bancs —probablement trets de la parròquia— on s'iniciava la dansa. Els joglars, una vegada arribat el seguici a la plaça, pujaven al balcó de l'Ajuntament, des d'on interpretaven la música.

La notícia de Bofarull encara aporta més informació sobre el desenvolupament de la festa, ja que afegeix —i és un detall ben important— que a partir de sant Sebastià els balls es repetien cada diumenge a la tarda fins arribar als tres dies de carnestoltes durant els quals, com prou bé hem vist, es podia ballar fins i tot a la nit, després del toc d'oració o de l'Ave Maria.

El ball de plaça

Més antigament, però, aquesta mena de balls no havia estat exclusiu de la diada de Sant Sebastià. Efectivament, en temps medievals, el període de festes hivernals que acabava al carnaval començava just després de Nadal. La festa mitjana de Nadal —Sant Esteve— era el primer dia de l'any nou. És per això que trobem, en les actes del consell de la Vila, amb data de 27 de desembre de 1476 —en el nostre còmput, el 1475— una ordinació referent al ball i diu:

“*Et etiam fuit* deliberat ésser feta ordinació per squivar dans e perills que molt sovint se speren, més que més en les festes de Nadal sobre lo fer

de les dançes on se fan grans disolucions e abusos redundant en avinantesa de prou scàndels.

Ab autoritat de la senyoria que de la present ora avant no sie nengú qui ballar volrà ab qualsevulle fadrina, se hage a convenir ab los plegadors. E que si volrà metre la balladora davant haie a ffer lo menys (hun) mig tom per la plaça del Mercadal a coneguda del dançer, e que lo dancer durant (lo tom) lo mig tom no gos penre ni metre altre fadrina sots bany o pena de (.xx.) .v. sous.

En la qual pena o bany sie encorregut lo dancer, e encara qualsevulle altre qui violentment volrà possar la fadrina devant; lo qual, si comés serà, sie gonyat lo terç al senyor lo terç a luminària de la Verge Maria e lo terç al acusador, e pogue sser acusador qualsevulle”

La notícia és molt interessant ja que ens aproxima a l'estructura del ball de plaça a la festa del moment. D'una part hi ha uns *plegadors*. Els “plegadors de jovent” —tal com apareixen en els documents de l'època— són els encarregats d'organitzar el ball i tenir cura dels músics.

Els dansers han de convenir amb els plegadors el dret a ballar. No sabem si les dansades es pagaven a un cost fix o es subhastaven. En tot cas, aquesta és una fòrmula prou coneguda en els balls de plaça tradicionals a les nostres comarques.

El danser triava una balladora i només una i, durant mig tomb a la plaça del Mercadal, els plegadors no podien introduir cap altra parella a la dansa. De nou ens trobem amb una manera de fer que ha estat comuna als balls de plaça tradicionals. La parella de balladors encapçala la dansa i evoluciona dins del cercle format pel públic.

L'ordinació ve motivada, però, pels escàndols. Cal suposar que hi havia una forta competència per sortir a ballar i que dansers i plegadors abusaven, sigui treient més d'una fadrina al ball o bé deixant que més d'un noi encapçalés cada ballada. En aquest sentit, el document ens aporta una informació valuosa de retruc. Al manuscrit original hi figuren un seguit de correccions, indicades a la transcripció entre parèntesi. El tomb a la plaça va ser substituït per mig tomb i la pena inicial, vint sous, va ser rebaixada a cinc. D'una part sembla que interessava donar més joc als possibles dansers, escurçant el recorregut. De l'altra, la pena s'adequà a una falta que es considerava relativament lleu, malgrat que el primer import establert fa pensar que es va voler aturar una situació que en aquell moment era realment conflictiva.

La descripció que ens aporta aquesta ordinació correspon probablement al seguit de dansades que devien seguir el primer ball, el dels prohoms. Encara altres notícies d'arxiu, del segle XVI, ens aporten més referències al ball, que se celebrava després de Nadal.

D'altra banda, aquesta forma de ball de plaça és ben coneguda en el nostre folklore popular. Comporta generalment el fet que la primera dansa és ballada per les autoritats, cíviques o festives. En les ballades tradicionals de plaça al món rural —i els exemples poden ser molt nombrosos— el ball és obert per l'alcalde, pels pabordes o pels majorals de la festa.

No sabem, per ara, amb exactitud en quin moment es deixà de celebrar aquest “ball de prohoms” —o, dit d'altra forma, quan es va perdre el ritual d'inici de la dansa per part de les autoritats— per la diada del sant, però el que podem afirmar és que Sant Sebastià continuà assenyalant el començament de les festes carnavalesques i era la diada de sortida de les màscares. En tot cas,

com succeeix amb molts costums de carnaval, cal suposar que, segons els anys i les circumstàncies polítiques la pràctica devia tenir més acceptació o no. A tall d'exemple, tenim el testimoni d'Antoni Pons, de 1840, que ens diu:

"[20 gener] (...) luego por la tarde hubo difrazos y nadie les impidió su diversión como acostumbraban los antiguos. Por la noche hubo música, yendo antorchas encendidas y se fueron a dar un rato de aplauso al comandante de armas y al Sr. Alcalde mayor y después tocando y cantando por las calles hasta la media para las once, y entonces principiaron una diversión en la plaza mayor de modo que se reunieron la mitad de la gente del pueblo".

I encara, a tall de curiositat, hem d'esmentar un anecdòtic ball de coques que la societat l'Olimpo organitzà durant el carnaval de 1916, segons explica el Diari de Reus del 17 de febrer:

"El "ball de la coca" celebrado el domingo último en "El Olimpo" ha sido otra de las fiestas anejas a las oficiales del presente Carnaval que han alcanzado un lisonjero éxito.

La ejecución de los bailables, a cargo de "Los Casimiros", notabilísima "colla de gralles" de Vendrell, fué superior. La concurrencia que rebosaba en mucho el gran salón de dicha sociedad, no cesó en toda la noche de prodigar sus aplausos a los dulzaineros vendrellenses.

Y la comisión organizadora, que asumía la responsabilidad económica del festejo, ha visto como la suscripción ha venido a ofrecer un superávit, el cual ha destinado íntegramente a adquirir tantas "cocas" iguales a las del domingo, como asilados se albergan en la Casa de la Caridad, para obsequiarles en el día de hoy."

Aquest ball de coques, probablement inspirat en el que encara se celebraven en aquells moments a diverses festes majors d'hivern del Baix Camp i el Priorat, és un exemple —per bé que l'hem de considerar com un cas aïllat— d'aquest model antic de ball.

Els músics i el ball en els tres últims dies de Carnaval

D'altra banda el ball en els tres últims dies de Carnaval també és prou documentat des de ben antic. Una ordinació de 1475, ja comentada més amunt, prohibeix ballar a les nits durant tot l'any, excepció feta de les noces — dins l'àmbit domèstic— i de carnaval. No ho sabem, però no seria gens estrany, que en aquell moment el ball de plaça, per carnestoltes, també fos començat per les autoritats. Aquesta és una llicència que es manté al llarg del temps, com ens ho mostra aquest acord del Consell de la Vila datat el 9 de febrer de 1695:

"Y fonceh result per dit Honrrat Concell que-s dóna lloch a que se balle en los dits tres dias de Carnestoltas, y axí mateix que dóna lloch a que pugan tocar guitarres de demà en enllà fins lo primer dia de Quaresma, no obstant que en altre Concell estiga prohibit."

Altres disposicions posteriors, com també hem pogut veure, segueixen insistint en la presència dels balls, ja que esmenten la contractació de joglars específicament per a aquests tres dies. Només a tall d'exemple, vegem-ne una, datada el 9 de gener de 1661:

“E més fonch proposat per los senyors jurats per aquest any si-s tindrà música a Carnestoltas los tres días, vostres mercès miren lo feador. Fonch determinat per lo Onrrat Consell que-s tinga menestrils los tres días a la iglesia y a la plassa com és costum.”

La notícia posa conjuntament l'actuació dels músics a l'església i a la plaça. Era costum, doncs, que en els mateixos dies es fes a la vegada —cada una en el seu àmbit— música sagrada i profana. És possible que les dues actuacions, ben diferents, anessin a càrrec d'un mateix grup de músics. La present notícia ho permet suposar o almenys sabem que va ser així en alguna ocasió.

Acords semblants es repeteixen en anys posteriors: “que per los tres dies de Carnestoltes se tinga músichs” (1663) o “que se tinga copla per los tres dies de Carnestoltes” (1670). El 1673 s'acorda “acundir la cobla de Cornudella per las Carnestoltas, Sant Pere y la octava de Corpus”.

Segons consta al llibre de resolucions de la comunitat de prevères de Sant Pere, el 1682, el Consell de la Vila demanà ajut als capellans, per pagar als músics els tres dies de carnestoltes:

“Ha dit los tres días de Carnestoltes teníam la cobla dels músichs y que també ajudaven a la iglesia, a cantar y tocar lo culto divino”

I la comunitat paga, sense que serveixi de precedent, a condició que vagin també a tocar a l'església.

A finals del segle xvii, trobem notícies de com la cobla de ministrils de la vila tocava “las vuyt diadas de la vila que són los días de Sant Sebastià, Carnestoltas, Corpus, Sant Pere, la Mare de Déu de Misericòrdia y Nadal” (1688). Notícies semblants, amb el compromís de la cobla municipal de tocar de franc —és a dir, a càrrec del sou anual que rebien— les trobem, d'any en any, durant tota la primera meitat del segle.

A mitjan segle és documentat de quina manera els músics municipals participaven a les festes de Sant Sebastià i del carnaval. El protocol que el 1756 regula les activitats dels ministrils de la Vila — “Pacte que deu complir la cobla de la vila de Reus”— i que sembla haver estat vigent com a mínim fins a la dècada següent, inclou tocar al balcó de la casa de la Vila “a les diades acostumades y hores que se solia tocar en cas que es tornés a permétrer lo divertiment [de les] màscares de las Carnestoltes”. Cal fer notar aquí que el 1750 hi hagué un trencament, forçat, del costum de carnaval.

L'acta del consell de la Vila del 22 de febrer de 1755, en la que es recull el consell d'oficis, és prou explícita al respecte, quan parla de la “cobla d'abues y ministrils”:

“Thomàs Ordeig, per son salari de dita cobla y a la obligació de haver de donar lo servey per tots los acompanyaments de tres obues y fugot y ensenyar als dits individuos de dits instruments y en la de haver de tocar lo die de St Sebastià y Carnestoltas per las tardas al balcó de la Casa de

la Vila, y altres dies en cas [que] se offeresca al comú, per quals obligacions, se li concedeix un salari [de] 35 lliures”

Aprofitem per recordar que, a l'època, les formacions musicals que rebien diners de la vila eren la “capella”, la “cobla d'oboès” i la de “ministrils”, que incorporà els músics de l'anterior. La vila pagava a banda els músics per als gegants i altres elements festius o llogava músics per a les festes.

Les danses a la plaça del Mercadal

Al segle XIX, el carnaval reusenc es transforma, passant des d'un model bàsicament rural —participació individual, màscares o danses rituals, sàtira sobre la moral de les persones i la vida domèstica, etc— a un carnaval de caire més urbà, en el qual s'hi participa col·lectivament, a partir d'establiments o associacions, amb freqüents sàtires de caire polític. El carnaval esdevé el mirall que evidencia els conflictes presents a la societat.

A la primera meitat del segle Reus viurà uns carnivals molt marcats per les confrontacions ideològiques, àdhuc violents, però més endavant s'anirà consolidant un model de festa burgesa, domesticada i programada, que permet a les classes benestants i als nuclis de poder reforçar la seva imatge social.

El carnaval havia estat, en l'antic règim, una festa de llibertat temporalment limitada en què s'alterava l'ordre establert per conservar-lo. Al segle XIX, però, els governs reaccionaris incidiran repetidament en la celebració a partir de dues grans línies d'actuació: la repressió de les pràctiques més espontànies i potencialment conflictives i la integració de la festa en l'ordre establert.

Neix així el carnaval basat en les desfilades d'ostentació, els actes de societat i els balls de saló. Un carnaval que substitueix la màscara —com a mitjà per amagar la pròpia personalitat— per la disfressa —com a fi per ella mateixa— i que fa de l'ostentació un tret característic. Els rics fan ostentació de les seves riqueses i els pobres malden per semblar-ho menys.

En definitiva, el carnaval ha deixat d'ésser una festa que expressa les contradiccions existents en la societat, per esdevenir una festa que les accentua: els rics podran lluir les seves disfresses espectaculars davant els pobres. I les classes mitjanes podran competir, sobretot a partir del 1900, amb els sectors més benestants.

Per carnaval, hi haurà balls a les societats, d'accès restringit, als teatres i als cafès. Per carnaval tothom ballarà, però sense sortir —si més no, en principi— del seu cercle social.

A partir de mitjan segle XIX —des del 1859, sobretot— el carnaval reusenc experimentarà canvis importants en la seva estructura. En aquest nou model de Carnaval, les danses a la plaça van conèixer una nova etapa, de la qual n'és prou representativa la ressenya referent a les danses que publicà el *Diario de Reus*, el 6 de març de 1862:

“Un pueblo que cual el nuestro, con seis o ocho sociedades de recreo y en el que la clase popular ostenta diversiones tan magníficas y delicadas cual las Danzas, atestigua que atesora inmensos elementos de cultura e ilustración que prometen a nuestra patria un brillante y risueño porvenir. Este año hemos observado mucha mejora en los trages de las parejas

que componian las Danzas. Los colores azul y blanco, combinados con exquisita delicadeza y delicado gusto dominaban entre nuestras lindas y elegantes menestralas, i el magenta, encarnado y blanco campeaban, con muy buen efecto en los trages de sus bravos compañeros. Los músicos iban también uniformados este año, lo cual celebramos. El conjunto producía un efecto vistosísimo y arrebatador. La plaza estaba llena de gente de bote en bote, llegando hasta invadir el sitiodestinado a las Danzas. Los balcones y ventanas, y azoteas y tejados rebosaban de bellas espectadoras produciendo un cuadro mágico también”.

Desaparegut l'antic ball de plaça, “les danses” són, pel seu repertori i estructura, un gran ball de saló a l'aire lliure, un gran espectacle de lluïment per als participants.

A finals del segle XIX, Josep Ferré *Queri* (Reus, 1835–1906) dictà un dels seus característics romanços: *Explicació del carnaval de Reus i dels costums que hi ha durant l'any*, que és un repàs al calendari festiu local que ens aporta interessants testimonis de les celebracions del moment. De les danses de carnaval n'explica:

El dimarts, Jesús, quin dia!
quina festa! valga'm Déu!
Allò, si no aquell que ho veu,
altrament, ningú ho creuria.
Salves de morters en gran,
per a les danses reunir;
cavalls guarnits per aquí,
els uns venen i altres van.
De gent, ja no en volgueu més,
tothom amb alegres veus,
vaja, que aquell dia, Reus
està ple de forasters.
De segur ja es reuneixen,
els dansers i les danseres,
Jesús!, que són salameres..!
i amb els trajos, com llueixen!
Allò és el gran carnaval,
tot junt amb les demás coses:
amb músiques delicioses
donen un tomb d'Arravals.
Després tots cap a la plaça,
que en diuen del Mercadal;
allò si que és celestial!
Ja us dic que la ballen grassa.
Allà, que ja són las dos,
ja toquen a retirar,
i tothom se'n va a dinar,
ple d'alegria i gojós.

La descripció és, en síntesi, vàlida per a tots el carnivals de l'època. En els carnivals de la segona meitat del segle XIX i, com a mínim, fins als de 1919,

les danses de Carnaval es ballen el matí del dimarts a la plaça del Mercadal. Pel què sabem, es tracta de ball d'època i els balladors hi acudeixen disfressats amb la indumentària de la societat a la qual pertanyen. És, en definitiva, una trobada les diverses entitats que participen a la festa.

Evidentment, en aquesta època sant Sebastià seguia assenyalant el començament del Carnaval, si més no pel que fa a la temporada de balls als locals socials de les entitats, als teatres i els cafès. Aquest costum es va mantenir mentre la festa no perdé la seva vitalitat.

La dansa als últims grans carnivals de la ciutat

El 20 de gener de 1892, en un moment de decadència del Carnaval, un diari, *La Correspondencia de Reus*, es queixà de la desaparició de les pràctiques carnavalesques de la diada:

“Hoy es el día indicado para que diera principio la temporada de Carnaval que en tiempos no muy remotos, celebraba con varios regocijos y festejos públicos nuestra querida ciudad, a la que reportaba pingües beneficios por el contingente de forasteros que por dicho motivo acudían a la misma. Ha pasado el día de hoy sin la menor señal, prueba evidente de la decadencia de las fiestas y el mal estado de nuestra abatida agricultura, industria y comercio, gracias a los que se empeñan en hacer nuestra felicidad”.

El carnaval de Reus havia entrat en un període de decadència, en el qual la celebració dels grans carnivals serà només un fet excepcional. Al tombant del 1900 s'organitzaran en comptades ocasions i serviran per mobilitzar totes les societats recreatives de la ciutat, en un intent, sempre explícit, de mostrar l'esplendor vacil·lant d'una ciutat que està quedant enrera respecte a d'altres poblacions del país. Els carnivals entre 1893 i 1919 ens han deixat espectaculars imatges de carruatges i desfilades als carrers. I tantmateix, són una mostra, de la decadència local i de les contradiccions i enfrontaments que sotreguen la societat reusenca del moment.

L'últim gran carnaval del segle XIX se celebrà el 1893. Per Sant Sebastià, com antany, algunes societats —Círculo Mercantil, Centro Familiar Instructivo y Recreativo...— comencen la seva temporada de balls. A finals de gener, en una reunió a la seu de l'Olimpo, representants de diverses entitats acorden relançar la festa.

Les danses al Mercadal, el dimarts al matí, són un dels actes més lluïts:

“Por la mañana hicieron un gran círculo en la plaza de la Constitución y sobre las 10 y media entraron en él las parejas de las danzas, cada sociedad las tenía de diferente vestuario; tres músicas y dos coros de hombres, uno del Centro de Lectura y otro del Centro Republicano. Alrededor de la plaza estaban colocados los ocho carros alegóricos, tirando una lluvia de paquetes de caramelos y cucuruchos llenos de confites de 1ª clase a los balcones de las casas que estaban atestados de personas. Los danzantes también tiraron dulces hasta que se les cansaron los brazos. A las tres y media se concluyó el baile o las danzas. Los carros alegóricos hicieron gran provisión de paquetes y cucuruchos y salieron de la plaza dando vueltas por los arrabales, tirando paquetes a

todos los balcones, así como los de la calle Mayor y la de Monterols, hasta el anochecer.

Aunque las confiterías estaban muy provistas concluyeron con todo. Basta decir que distribuyeron más de cien mil paquetes de caramelos y de 18 a 20000 cucuruchos de diferentes dimensiones, confites sueltos, gran porción de arrobas, en sacos y capazos, lanzando también los envases”.

Després d'aquest gran carnaval, però, caldrà esperar fins l'any 1908 per trobar-ne un altre. Això no vol dir que la festa no se seguís celebrant any rere any, amb una major o menor abundància de balls a les societats i alguns actes de carrer organitzats per les mateixes entitats, però no hi havia la ballada a la plaça i hom el volia recuperar, tal com afirmava la premsa, el 1905:

“Entre buen número de socios de varias sociedades recreativas de esta ciudad, cunde la idea de resucitar las celebradas "danzas", y de llevarse a cabo, celebrar carnaval.

Aunque la idea nos parece algo grande, dados los tiempos que corremos, nosotros la apoyamos y celebraríamos su realización.”

Cal destacar com, en aquesta notícia, es lliga la celebració de les danses a la plaça amb el mateix carnaval. Malgrat que cada any es fes la festa, sense les danses no hi havia pròpiament “Carnaval”. La ballada a la plaça era la culminació de l'esforç d'unes entitats, que vestien els seus membres amb una disfressa col·lectiva i preparaven les carrosses, que sortien a desfilars pel carrer. Les danses eren essencials en la festa i hom maldava per recuperar-les, tot i reconeixent les dificultats que llavors patia la ciutat.

Finalment, el 1908 se celebra un gran carnaval, el primer del nou segle. Com en els dos altres grans carnavals del primer quart del segle xx, en aquesta edició es fa palesa la voluntat de recuperar l'antic esplendor de la festa. Les danses al Mercadal tenen, doncs, un paper destacat, com reflexa la premsa del moment:

“El martes por la mañana se organizó en el Teatro Circo la anunciada cabalgata, compuesta de todas las carrozas artísticas y parejas de "danzas", siguiendo su curso por la calle de san Juan, plaza de Prim, vuelta de Arrabales, calle Monterols y plaza de la Constitución, donde se verificó la pintoresca danza a la que concurren numerosas parejas.

Estas llevaban los siguientes disfraces: "Jockeys" de la Sociedad La Palma, "Arlequines" del Alba Brinco; "República" del Centro Republicano; y "Pierrot y Colombine" de El Olimpo; todas ellas de exquisito gusto.

En la sociedad El Olimpo, se efectuará esta noche a las diez, el baile llamado de piñata, concurriendo las parejas de danzas del pasado Carnaval con sus lindos trajes de Pierrot y Colombine, a los que se les reservarán los dos primeros bailables.

En el intermedio de la primera parte será entregada por suerte a una señorita que haya tomado parte en las danzas una monísima sortija de oro y pequeños brillantes, llevando en el interior del aro una inscripción conmemorativa al Carnaval últimamente celebrado.

A las demás señoritas disfrazadas les serán entregadas unas delicadas cintas de seda”.

Malgrat els desitjos de continuar fent anualment un bon carnaval, caldrà esperar fins el 1916 per veure un altre carnaval com el de 1908.

En els anys compresos entre 1908 i 1916, els balls de saló constituïran el component principal de la festa. Entre les societats, a banda de l'Olimpo, destaca l'activitat del Foment Nacionalista Republicà. De tant en tant, la festa torna al carrer. El 1910, alguns veïns del carrer de Monterols van acomiadar el carnaval —explica el *Diario de Reus* del 9 de febrer— amb una modesta batalla de serpentines i confeti des dels seus balcons.

El 1916 Reus viu, potser, el carnaval més lluït de tot aquest període. El dia de Sant Sebastià, l'Olimpo dispara les canonades corresponents anunciant la festa i, des del migdia, els seus balcons —i també els d'altres societats— apareixen guarnits amb banderes i domassos humorístics. Al vespre, una comitiva fa un recorregut per diferents entitats anunciant la celebració. A partir d'aquesta data es constitueix una comissió d'entitats, que compta amb el suport de l'Ajuntament i que organitza els actes.

A començaments de febrer es publica un ban carnavalesc que serveix de motiu per a la sortida al carrer de diferents comparses d'entitats que fan xivarri pel centre de la ciutat acabant, la major part de vegades, a la seu de l'Olimpo. S'organitzen balls, els diumenges. El 17 de febrer surt una publicació humorística amb el títol de "Gasetta del Carnestoltes".

Entre els actes previs a la darrera setmana de Carnaval se'n celebra un ball de coques. El *Diario de Reus* del 17 de febrer comenta:

"El "ball de la coca" celebrado el domingo último en "El Olimpo" ha sido otra de las fiestas añejas a las oficiales del presente Carnaval que han alcanzado un lisonjero éxito.

La ejecución de los bailables, a cargo de "Los Casimiro", notabilísima "colla de gralles" de Vendrell, fué superior. La concurrencia que rebosaba en mucho el gran salón de dicha sociedad, no cesó en toda la noche de prodigar sus aplausos a los dulzaineros vendrellenses.

Y la comisión organizadora, que asumía la responsabilidad económica del festejo, ha visto como la suscripción ha venido a ofrecer un superávit, el cual ha destinado íntegramente a adquirir tantas "cocas" iguales a las del domingo, como asilados se albergan en la Casa de la Caridad, para obsequiarles en el día de hoy".

Organitzar un ball de coques, al so de les gralles, podia ser una curiositat a Reus però era, a l'època, una pràctica molt comuna a les festes d'hivern de moltes poblacions del Baix Camp o el Priorat.

El diumenge 27 arriba el governador del Carnaval a l'estació, i la comitiva fa un recorregut pel centre de la ciutat. En els dies següents, se li ofereixen serenates i presideix actes a les societats, per tal d'escalfar l'ambient festiu.

El dijous gras, 2 de març, s'organitza una "festa de l'aviació" en la qual s'avien globus amb personatges grotescos. També hi ha balls a la majoria de societats.

El rei carnestoltes —setzè emperador des dels carnavals vuitcentistes— arriba el diumenge. El van a rebre les comparses i carrosses de totes les societats i una lluida rua circula pel centre de la ciutat.

Pel que fa a les danses, també comptem amb una detallada descripció. *El Heraldo de Reus*, del 13 de març, publica el llistat sencer de les parelles que van participar a la ballada i explica:

“La Cabalgata de las típicas danzas, celebrada durante la mañana del día 7 constituyó una de las principales fiestas del actual carnaval. El paso de la lujosa comitiva por arrabales y plazas fué presenciado por miles y miles de personas que, de verdad, elogiaban la riqueza y buen gusto de los trajes vestidos por las gentiles parejas de danzas que, en respetable número, asistieron a la fiesta. El día primaveral contribuyó a que la fiesta resultara sencillamente soberbia.

A las 11 de la mañana, la lujosa Cabalgata, reunida en el Teatro Circo, se puso en marcha, precedida por varias parejas de guardias montadas, enanos y gigantes”

A partir de la mateixa font, podem quantificar el nombre d'entitats i parelles participants: Casa del poble, 7 parelles; Foment Republicà, 6 parelles; Centro Republicano; la Palma; l'Olimpo, 8 parelles, a més d'altres entitats, que participen en la desfilada o l'Orfeó Reusenc, que interpreta alguna peça.

Aquesta és la descripció de l'acte que fa el *Diario de Reus* del 9 de març:

“Por la mañana reuniéronse en el Teatro Circo las distintas carrozas que tenían que formar en la comitiva juntamente con las parejas de danzas de las diversas sociedades inscritas a la fiesta. A las once organizóse la comitiva con los enanos, gigantes, carros anunciadores, carrozas particulares, landós con la comisión de Carnaval, carros de la Palma, el Olimpo, el Círculo, bandas de música, carroza de SM el rey Carnestoltes XVI, etc.

Abriendo marcha, después de los gigantes, colocáronse por orden de antigüedad de sociedades, las parejas de danzas de cada una de aquellas; todas bellas por igual, elegante y gustosamente ataviadas, luciendo las mugeres lo mas hermoso con que Dios las dotó; sus graciosas figuras femeniles.

Después de la consabida vuelta de arrabales, reunióse la comitiva en la plaza de la Constitución, adornada artísticamente en su parte central al compás de la música bailaron las parejas de danzas, junto con las demás parejas de las carrozas. Fué un número sin igual, lleno de color, de vida: La plaza ancha apaecía cuajada de enorme muchedumbre; invadidos los balcones y ventanas, atestadas las azoteas y rincones, bajo un sol canicular, con los vistosos uniformes, era un cuadro digno del pincel más grande de los coloristas.

Siguiendo la tradicional costumbre, antes de disolverse la comitiva, dirigierónse las parejas a bailar ante la cárcel preventiva, en obsequio a los allí reclusos”.

La recuperació del gran carnaval va ser, però, una altra vegada efímera. Els anys que segueixen, el 1917 i 1918, el carnaval es redueix bàsicament als balls a les societats. Fins que el 1919 Reus va viure l'últim gran carnaval —en el sentit vuicentista— de la seva història. I ho va fer seguint el mateix model de tres anys abans, tot i que sembla que en conjunt no va ser tant lluït.

Una vegada més, la festa va seguir tenint el seu punt culminant el dimarts de carnaval. N'és una mostra prou explícita, en aquest sentit, la crida que va fer la comissió, a començaments de març:

“La Comissió organitzadora del present Carnaval prega a tots els comerciants i industrials de nostra ciutat se serveixin considerar com a festiu el proper dimars, últim dia de Carnaval, al objecte de que els seus dependents i obrers puguin disfrutar de les festes que se celebraran en dit dia organitzades per aquesta comissió i amb la cooperació del Excm. Ajuntament” (DR 1/3/1919).

El dimarts de carnaval, al matí, se celebrarien un cop més les danses a la plaça. Els dies anteriors, cada entitat exposava els models de les seves disfresses i ho anunciava a la premsa, el 24 de febrer:

“En todas las sociedades se hallan ya expuestos los modelos de trajes para las danzas, cuya típica fiesta, como ya es sabido, se verifica todos los años el último martes de Carnaval, por la mañana”.

Un cop passada la celebració, la premsa s'ocupa novament de fer-ne la descripció i, una vegada més, les danses són presentades com un moment remarcable de la festa. El Mercadal s'omplia de gom a gom. Ho expliquen les cròniques i, certament, també ho testimonien les nombroses fotografies que es conserven.

“Continuaron anteayer las fiestas... organizándose por la mañana en el Teatro Circo la comitiva con las parejas de danzantes, de las distintas sociedades recreativas, músicas, carros alégoricos, carroza real y demás elementos de carnaval, propios de tales actos y que han concurrido a las fiestas de los pasados días, dando una vuelta por los arrabales, pasando por la calle de Monterols, finaliza en la Plaza de la Constitución adornada con mástiles, gallardetes y banderas y en donde se bailaron las típicas y tradicionales danzas al son de las bandas de música. Durante el trayecto y en la plaza de la Constitución, por las parejas de danzantes y desde los carruajes se hizo un verdadero derroche de confites, dulces y flores; que fué presentado por inmenso gentío; una verdadera ola humana, especialmente durante los bailes en la plaza que la gente formaba muralla compacta de carne imposible de franquear, formando el todo un alegre, vistoso y animado conjunto[...].” (Diario de Reus, 6/3/1919)

El de 1919 va ser el darrer gran carnaval que comptà amb la presència d'un rei carnestoltes, segons la pràctica iniciada a mitjan segle XIX. La desaparició d'aquestes grans festes suposarà l'extinció del costum de fer la ballada de les danses al Mercadal. A partir de 1919, els carnivals reusencs es tancaràn als cafès, als locals de les societats, i a teatres, com el Fortuny o el Bartrina, i les activitats de carrer —en algun moment, explícitament prohibides per les autoritats— quedaran reduïdes a desfilades humorístiques organitzades per alguna societat. El balls de saló esdevindran el principal, sinó l'únic, referent de la festa. Un cop més ens caldria parlar de la importància de la dansa.

Un altre exemple, les danses del Carnaval a Vilanova

Poca cosa sabem del tipus de dansa que es ballava antigament a Reus, per Carnaval. Tantmateix ens pot ser útil conèixer l'evolució d'aquest tipus de manifestacions festives en altres poblacions del nostre àmbit cultural. Certament els reculls folklòrics catalans són farcits de danses ballades en temps de Carnaval, ja siguin mostres de carnavals rurals, rituals vinculats al pas de l'hivern cap a la primavera, o balls més moderns, popularitzats en els segles XIX i XX.

En aquest opuscle volem aportar només un exemple que considerem especialment interessant com a referència per a les nostres danses i ben conegut a casa nostra. Ens referim a les danses que es ballen al carnaval de Vilanova i la Geltrú, una població que ens és ben propera, geogràfica i culturalment.

El carnaval vilanoví té, històricament, trets molt semblants al nostre. Com apunta Xavier Orriols:

“Del patrimoni musical vilanoví cal fer esment de les Danses, provinents dels balls de Carnaval de segles anteriors, i que presenten la singularitat de ballar un home sol amb dues dones. Les investigacions més recents fan pensar que antigament les Danses eren un conjunt de balls enganxats d'estils i èpoques diverses, que feien un bloc que es ballava seguit, com ara són les Gitanes del Vallès. D'aquest bloc ens han arribat solament tres figures coreogràfiques que conformen l'estructura de les Danses tal com es van recollir a principis de segle i es ballen avui dia. Són un *passeig*, un *ball pla* i un *galop*”.

Efectivament, tot i que la part més coneguda de les danses vilanovines la constitueixen les tres figures esmentades, cal pensar que antigament el repertori de balls era prou més ampli. Francesca Roig explica que:

“Originalment —a primers del s.XIX ja feia anys que anaven— a més d'esbatussar-se amb confits, les parelles anaven de plaça en plaça on s'hi deturaven per ballar. Al migdia es trobaven totes les parelles a la plaça de les Cols (llavors se'n deia de la Verdura) on ballaven, alternant-se les orquestres. L'any 1851 (primer any del Diario de Villanueva per carnaval) els balladors es queixen que a la plaça hi ha massa gent per poder ballar bé. Aquest acte, degut a la rivalitat entre les orquestres, va pendre el nom de *Competència musical*. Es tractava gairebé d'un concurs on els mateixos balladors premiaven amb els seus aplaudiments les peces que més els hi havien agradat. Els balls que s'interpretaven eren estrena o bé s'havien estrenat en els anteriors balls d'aquell carnaval [...] Mentre les Comparses es feien els matins de dilluns i dimarts de carnaval —i, de vegades, el diumenge— a les tardes es ballaven les Danses, també a la plaça de la Verdura, i també a les tardes sortia la comparsa del Vidalot, formada per parelles disfressades i emmascarades, que anaven armant sarau i ballant pels carrers d'una forma més anàrquica que les comparses dels matins. Referent a les Danses de l'any 1851 hi ha el següent comentari: «*También ha habido Danzas en los tres días por la tarde en la plaza de la Verdura, pero poco animadas, y hasta miradas con notable indiferencia por la mayor parte de*

los vilanoveses. Es ésta una diversion de nuestros abuelos; es una costumbre del pueblo, y hacemos muy mal en no conservarla, porque en ella va escrito nuestro carácter. Joseph [el signant de l'article] tiene indicios de que en otro Carnaval se dará más importancia a las danzas de Villanueva; sabe que algunos vecinos de levado carácter saldrán a bailar en la plaza por conservar nuestra antigua costumbre, por más que parezca monótona a los que sólo estan por los arranques de la república del Vidalot. ”

La descripció dels balls de carrer de Vilanova és prou il·lustrativa d'un carnaval estructurat a partir de colles, que en aquesta població s'anomenen *comparses*, agrupacions de parelles.

I d'una manera de celebrar històricament la festa que és ben propera al nostre carnaval, fins al punt que alguns autors creuen que els carnivals de Reus i Vilanova havien estat estretament vinculats. Més enllà de l'exactitud d'aquesta afirmació, però, ens interessa apuntar aquesta creença com a mostra d'una relació de models que es fa evident a l'estudiar la festa. El folklorista reusenc Josep Bargalló i Badia afirma:

“Les ciutats de Vilanova i Reus, a les darreries del segle passat celebraven el Carnestoles amb molta pompa, entaulant-se competència entre elles per a veure quina s'hi lluiria més, arribant al punt de celebrar diversos anys el carnaval de manera alterna, un any a Reus i l'altre a Vilanova, per tal que les famílies de cadascuna d'aquestes ciutats poguessin anar a presenciar les festes de l'altra”

El cas de Vilanova no seria però l'únic cas a considerar. Al segle XIX i fins el primer quart del segle XX, diverses poblacions del Baix Camp i el Priorat compten amb uns carnivals que, basats en l'activitats de les societats locals —recreatives o polítiques—, inclouen ballades de danses de Carnaval. En serien exemples Cornudella de Montsant, Falset, Montbrió del Camp o Mont-roig. Tot plegat, aquesta és una recerca que resta encara per fer i que ens podria portar a conèixer millor el tipus de repertori que històricament s'havia emprat en aquestes ballades.

A tall de conclusió

Aquest breu repàs a la trajectòria de la festa ens mostra, efectivament, com la dansa —en les seves diverses formes— ha estat una de les activitats centrals del carnaval reusenc. I també com la plaça del Mercadal és l'espai de carrer principal de la festa, si més no fins al segle XIX.

Les danses a la plaça del Mercadal es transformen seguint la mateixa evolució de la celebració. La documentació més antiga ens parla d'una dansada ritual amb la que les autoritats obren el període festiu i que dona pas al ball popular. La forma en la que es ballen les danses del segle XIX i començaments del segle XX ens apropa a un ball de saló traslladat, àdhuc en el guarniment de l'espai, a l'aire lliure.

Certament, en ambdòs models, el ball a la plaça combina els components de participació i d'espectacle, al temps que serveix per assenyalar les diferències socials entre els presents.

La dansa és participació per als que hi intervenen directament però és, sobretot, espectacle per al públic que omple la plaça.

El desenvolupament de la dansa serveix igualment per remarcar les diferències existents dins la comunitat. En el model més antic, l'inici del ball és reservat a les autoritats i cada dansada és encapçalada per aquell que ha pagat la dansa. Les ballades dels grans carnivals del tombant del 1900 constitueixen una forma de lluïment, en clara competència, entre les colles que promouen les diverses societats.

A l'igual que succeix amb els balls en espais tancats —cases particulars, tavernes o cafès, locals associatius, teatres— tothom pot acabar ballant, però ho fa, en principi, amb els de la seva classe.

Certament les danses al Mercadal mostren prou bé la capacitat del carnaval per a integrar tots els sectors de la societat en una festa que sembla diluir les diferències socials per, finalment, mantenir-les sinó reforçar-les.

La recuperació del carnaval reusenc, a partir de 1979, tot i que es va voler inspirar directament en els carnivals de començaments de segle, va oblidar les danses a la plaça. El ball continua ben present a la nostra festa i aquesta seria una possible activitat a potenciar en el nostre carnaval.

Recrear les danses al Mercadal suposa, tantmateix, un exercici d'adequació a la realitat actual de la festa. La tria del repertori musical i les formacions instrumentals que han d'acompanyar les ballades, la creació d'una dansa protocolària d'inici de la festa que comporti la presència de les autoritats, les formes coreogràfiques, la ubicació de la ballada en l'estructura temporal de la festa en l'actualitat, són aspectes que caldria contemplar en aquest sentit.